

IDA FİLEDDİ

D.001/9

Yıl: 1961

Cilt: IX

6

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1961

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 6 2

EL-İLÂF VEYA İSLÂMDAN ÖNCE MEKKE'NİN İKTİSADİ-DİPLOMATİK MÜNASEBETLERİ*

Yazan
MUHAMMED HAMİDULLAH

Çeviren
İSMAİL CERRAHOĞLU

MEKKE ŞEHRİNİN KURULUŞU

Mahallî rivayetler bu şehrin kuruluşunu (M.ö. 1800 e doğru doğan) İbrahim Peygamber'e kadar ulaştırır. Şahsi sebepler dolayısıyla, İbrahim, karısı Hâcer'i ve memedeki çocuğu İsmail'i Bakka (Bakkah) vâdisine götürdü (Kur'an III, 90). Orada yavaş yavaş Mekke şehri teşekkül etti. O zaman bu yer şüphesiz bir çöl ise de, orman ve sudan tamamiyle mahrum değildi (İbn Hişam, s. 71-72). Oranın meskûn olmayışı "ziraatsız bir vâdi" (Kur'an, XIV, 40) olması sebebiledir. Fakat her ne kadar bu bölge daha evvel iskân edilmemiş olsa da, İbrahim, bir insan topluluğunun süratle meydana gelmesine lüzumlu olan unsurların burada bulunduğunu sezmekte gecikmedi. Elimizde Mekke'nin mahallî ve en eski bir vesikası olan Kur'ana müracaat edelim, Kur'an diyor ki:

"Hani İbrahim demişti ki: Ya Rab, bu şehri emin kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzaklaştır... Ya Rab, zürriyetimden bazısını mukaddes evinin yanında ekinsiz bir vâdide yerleştirdim. Ya Rab, namazı dosdoğru kılmaları için insanlardan bir kısmının kalplerine onlara karşı muhabbet koy, onları meyvalarla rızıklandır ki şükredeler" (Kur'an, XIV, 38-40 ve II, 120).

Arap kaynakları bize, bu bölgenin çok sayıda ve büyük Amâlika (Amalécites) kabilelerinden göçebe Araplar tarafından iskân edildiğini -İbn Hişam'ın, s. 39 da İbn ez-Ziba'r'a'dan hikâye ettiği bir beyitten öğrendiğimiz gibi; es-Suheyli I. 51 de dahi vardır- bizzat bu kolların, Yahudi muhaceretinden önce Filistin'e yerleşmiş olduklarını haber veriyor. Fakat Kitabı Mukaddes'in o kadar nefret ettiği Amâlikâlıların acıklı âkibeti, burada bizi alâkadar etmiyecektir. Aynı kaynaklar, Cürhum denilen Güney Arabistanlı göçebe kabilenin oradan geçtiğini, orman ve belki mer'alarla beraber içilecek bol bir su kaynağı bulmaktan çok memnun kaldığını söylerler. -Bu kaynak o vakittenberi Zemzem kuyusu adını almıştır.- (İbn Hişam, s. 71-72). Hâcer burada yapayalnız yaşarken bu kabilenin geçişinden memnun kalmış ve oraya ilk gelen insan sıfatıyla onların yerleşmesine müsaade etmiş, Cürhümlüler de buna karşılık, kundaktaki çocuğu ve annesini himayeleri altına almak ve barındırmak suretiyle, ona minnettarlıklarını isbat etmişlerdi. Diğer aileler de oraya gelmekte gecikmediler ve çok geçmeden oraya yerleşen topluluk federal küçük bir şehir halini aldı. Zira bu aileler, kendi aralarında şehir hayatının yegâne teşkilâtını kurmak hususunda anlaşamıyorlardı. İbn Hişam'ın beyanına göre (yukarıda zikri geçen yer), Cürhümlüler, Mudad b. Amr idaresinde, şehrin yüksek kısımlarına yerleştiler; Katûrâ

* Bu yazı "Institut Français de Damas (1957)" tarafından neşredilen "Les Mélanges Louis Massignon" adlı mecmuadaki "Al-İlâf, ou Les Rapports Economico-Diplomatiques de la Mecque pré-Islamique" adlı yazının tercemesidir. Bu tercemeyi yaparken, bazı tabirlerin açıklanması hususunda yardımlarını esirgemeyen sayın Kemal Kuşçu'ya, teşekkür etmeyi ödenmesi lâzım gelen bir borç bilirim.

kolundan olan amca çocukları, es-Sumayda riyasetinde şehrin aşağı kısımlarında mesken tuttular. Mudâd, şehrin kuzey tarafından girenleri, es-Sumayda ise güney tarafından girenleri vergiye tâbi tuttu. Daha sonra bunların aralarındaki iç harplerden bahsedilir. Bu da kimseyi hayrete düşürmez.

Bu kadar eski bir zamana ait olan bu “şehir devletinin” diplomatik münasebetleri hakkında tafsilât ve teferruat araştırmak beyhudedir.

İbrahim birkaç sene sonra genç bir çocuk olan oğlunu görmek üzere oraya tekrar geldi. Kur’anın beyanına (II, 121 v.dd.) göre, İbrahim, bir Allah’a ibadet etmeğe tahsis edilen, “Allah’ın evi” diye isimlenen ve Kâbe diye meşhur olan, basit, kübik bir binayı mâbed olarak oğlu İsmail’in yardımile inşa etti. yine Kur’an (III, 90) onun bu neviden ilk mâbed ve Kudüs’tekinden de daha eski olduğunu beyan eder. İbrahim orada, senede bir defa yapılan ve dindarane bir ziyaret demek olan Hacc âdetini tesis etti. Bu dinî âdet komşuları da cezbetti ve şehrin ehemmiyeti her gün biraz daha büyüdü.

Asırlar boyunca, asiller ve fakirler tazimlerini arzetmek üzere oraya geldiler. Arabistan’ın muhtelif bölgelerinden kırallar geldiği gibi, yabancı olan hükümdarların da gelmesi eksik olmuyordu. Araplar, yabancı ziyaretçiler arasında efsanevi kiral Zu’l-Karneynin dahi bulunduğu inandırmışlardı. (el-Ayni, Şarhu’l-Buhârî, VII, s. 365; el-Ezrakî, Ahbaru Mekke ve İbn Hişam, Tijan’da zikrettiği gibi). Burada bahis mevzuu olan büyük İskender ise, Yunan kaynaklarının bize yardımları olamaz. Mısır’dan Hindistan’a kadar seyahat eden putperest ve hurafepere bir kralın böyle bir ziyarete iştirak etmesi, nazari olarak imkân dahilinde olduğu reddedilemez. Mekke, klâsik Yunan coğrafyacılarının pek âlâ malûmu idi. Ptolémé, coğrafyasında (Kitab, VI, bab 7, § 32) ondan Macoraba adile bahseder. Hitti’ye göre (History of the Arabs, éd. 1951, s. 103) bu kelime, mukaddes bir yeri ifade eden Sâbiice Makuraba’dan gelir (bu kelimenin arapçadaki kurb veya kurban yeri yani mihrab, dini mukaddes yer manasına gelen Makrab kelimesile alâkası olmalıdır). Mekke’ye ilk yerleşen Cürhümlülerin, Güney Arabistan menşeli rivayetleri dahi bunu teyid eder.

İran’ın Sâsâni hükümdarlarından birinin Mekke’yi ziyaret ettiği malûm değildir. Fakat as-Süheylî (I, 97), bize Cürhümlerin Mekke’den çıkarılışı esnasında şeflerinin, Kâbe’ye hediye edilen hazineleri Zemzem kuyusuna attığını ve bütün izleri silmek için kuyuyu doldurduklarını, zikir ediyor. Bu hazineler arasında “Pers hükümdarı Sâsân tarafından Kâbe’ye hediye edilen altından yapılmış iki ceylân, Kala’iyah denilen kılıçlar vardı. Diğerlerine göre mevzuubahis olan kiral Sâbür’dur”.

MUHTELİF HANEDANLAR

Tarihçiler, biraz evvel bahsettiğimiz Cürhümlülerden başka, Mekke’de hüküm süren İyâd kabilesinden de bahsederler. (al-Balâzurî, Ensâb, I, 22, İstanbul, elyazması) Bunlar sonradan yerlerini Huzaa’lilere terketmişlerdir. Bu devir hakkında pek fazla bir şey bilmiyoruz. Lâkin İsmail’in neslinden gelen Kusayy’ın, Huzaa şefinin kızı ile evlenmesinden sonra kronolojide iyice işaret edilebilen tarihi bir devreye artık girmiş oluyoruz. Kayınpederinin ölmesi üzerine, Kusayy iktidarı ele aldı. Kuşayy’ın annesi, bu devirde Kuzey Arabistan’da oturan, Güney Arabistanlı Kudâah kabilesine mensupdu. İbn Habib’e göre (Munammak, s. 177-180, Lucknow, el yazması) Kudâahlılarla müttefikleri olan Esad kabilesi, Kuşayy’ın askerlik bakımından isteklerini derhal yerine getirmeğe müzaheret ediyorlardı. İbn Kuteybe’ye göre (Ma’arif,

s. 313) Kūşayy'a bu işte yardım eden bir Bizans imparatorudur. Eğer vaziyet böyle ise, bunun Théodose I (379-395) veya oğlu Arcadios (395-408)un hükümdarlık zamanına tesadüf ettiğini söyleyebiliriz. Roma imparatorluğundan ayrılmış olan yeni Bizans imparatorluğu, otoritesini yaymak ve takviye etmek için ona yardım etmiş olabilir. Her ne olursa olsun, Kūşayy, belediyeye ait işleri yeniden tanzim etti. ve site devletini birçok müesseselerle zenginleştirdi. Bu müesseseler, şahsi icadlar olmak bakımından şüphesiz Kūşayy'a atfedilir (Meselâ rafadah vergisi gibi).

MEKKE HÜKÜMETİ

Mekke'nin site devleti de, bütün devletler gibi müstakil, dahili ve bilhassa harici hükümlerlik vasıflarından istifade ediyordu. Bu devlet, Mekke dışında hiçbir otoriteye başvurmaksızın, yabancılarla anlaşmalar aktediyor ve onlarla her çeşit münasebetlerde bulunuyordu.

Yalnız diplomasi ve yabancılarla olan münasebetler hududu içinde kalmak için (Safir-munâfir) denen diplomatik bir vazifeden bahsedelim. Rivayete göre bu, veraset tarikile intikal eden bir görev, bir makamdı. Mekke'de bu memuriyetin tesisinin tarihi kat'i olarak bilinemez, fakat İslâmdan önceki devre için, eski yazarlar, bize, hâtırlarını muhafaza ettiler. Meselâ İbn Abd-Rabbih (M. 940) al-Ikd el-Farid II, 46, (éd. Bulâk 1923 H) ve el-Mağrizî (el-Haber anî'l-Beşer, IV, 88-90, Kâhire elyazması) adlı eserlerinde -birinci yazar İbn Kelbî'ye istinaden- İslâmiyetten evvel Mekke'de hükümet işleriyle meşgul olan on kişilik bir oligarşi idaresi olduğunu anlatmaktadırlar. Hariciye vekilinden bahsederken bize diyorlar ki: "Şayet bir harp patlak verecek olsa, Ömer tam selâhiyetli elçi olarak gönderilirdi; eğer başka bir kabile Kureyş'in üstünlüğüne meydan okuyacak olsa (Munâfir) olarak Kureyş'in üstünlüğünü, şan ve şerefini ilân etmeğe yine Ömer gider ve Kureyşliler de onun dediklerine muvafakat ederlerdi". Yazarlar, Mekkeli asıl on ailenin İslâmın arefesine kadar devam ettiği ve bahsedilen bu işleri son olarak ifa edenin Ömer olduğu hususunda mutabakat halindedirler.

El-Ezrakî (Aḥbaru Mekke, s. 107) Mekke şehrinin muazzam tarihinde, yabancılarla olan münasebetlerin başka bir yönünü bize anlatmaktadır. Diyor ki: Bir gün Kâbe mâbedi yanmış, duvarları zayıflamış, sonraları yağmur, sel ve fezeyanlar onları yıkmış ve yeniden inşası düşünülmüştü. Karada yağmurlar yağarken denizde de bir fırtına hüküm sürüyordu. Yemen'e giden bir Bizans gemisi Şu'aibah (Modern Cidde) limanı önünde karaya oturdu ve parçalandı. Mekkeliler, bilhassa ağaçtan olan enkazı satın aldılar ve "gemi yolcularından toprak bastı parası almaksızın, mâlik oldukları şeyleri satmaları için, Mekke şehrine girmelerine müsaade ettiler. Bizanslılar kendi topraklarında, Mekkeli tacirleri toprak bastı parasına tâbi tuttuklarından, Mekkeliler de oraya gelen Bizans tüccarlarından toprak bastı parası almaları adetleriydi". Bu hadisenin tarihi 605 senesidir, Peygamber o zaman 35 yaşında idi. Fakat şüphesiz ki burada bahis mevzuu edilen âdet, Mekke'nin karşılıklı eski beynelmil hukukundandı.

Nihayet, temamız için bazı ehemmiyeti hâiz olan başka bir olaydan da bahsedelim: Eski devirde Mekke, doğu ve batı arasındaki beynelmil büyük ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Yemen'in ve hattâ Hind'in mahsullerinin, Suriye ve Kostantiniye'ye gitmesi için Mekke'den geçmesi lâzım geliyordu. Bu (hal) Mekke'nin site devleti de dahil olduğu halde, transit topraklar halkının müsadese olmaksızın mümkün olmuyordu. Diğer yünden, Mekkeliler de dahil olduğu halde, Araplar, ticaret gayesile yabancı yerlere gidiyor ve onların büyükleri, ekseriya ikamet ettikleri yerlerde yüksek

memurlara tesadüf ediyorlardı. Bilhassa şâirler, kıralların saraylarına gidip onları medheden şeyler söylüyorlardı. İbn ‘Abd Rabbih ve diğerleri eserlerinde, Vafâdât veya Arap elçiliklerini, şahsi olan sefaret heyetlerini tasvir ederler. Böylece Mekke asilzâdelerini, Habeşistan Necaşi’sinin, İran Kısrası’nın, Mısır valisinin, Yemen, Gassan ve Hire kırallarının yanlarında görüyoruz.

İslâmiyetten önceki Arap vakâyinâmelerinde el-İlâf adında meşhur bir elçilikden bahsedilir. Bu mevzu üzerindeki vesikaların bolluğuna rağmen batıda hiç kimse simdiye kadar bu meseleyi tetkik etmiş benzemiyor.

EL-İLÂF

Evvelâ şunu hatırlatalım ki, Kuranda oldukça kısa olmakla beraber “el-İlâf” veya “Kureys” diye isimlenmiş bir sûre mevcuttur. Tam tercümesi şudur:

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adile.

“Kureysi ülfet ettirmek (güven ve barış andlaşmalarından faydalanmalarını sağlamak) için, yaz ve kış kervanlarına hürmetleri için, onlar, artık bu evin Rabbi olan kendilerini aklıktan kurtaran ve korkudan emin kılan Zâta ibadet etsinler” (Kuran, CVI: 1-4).

Bu İlâf nedir? Size evvelâ eski tarihçilerden İbn Hâbib (ö. 245 H.)in Kitabü’l-Muhâbbar (s. 162) adlı büyük eserinde dediklerini hatırlatalım. Ona göre “el-İlâf, ahidlerdir”. Es-Suheyli (I, 48) de bu şahısla aynı fikirdedir ve birçok selâhiyetlileri zikretmektedir. Lûgatçılar yukarıki tarifi asla tanımamazlık edemiyorlar. Bu kelimenin kökü (a-l-f)dir, dostluk ve uzlaşma demektir ve müteaddi bir fiil olduğundan İlâf “iki şahıs arasında dostluk yapmak”tan başka bir mânaya gelmez. Büyük lûgat kitaplarından Lisânu’l-Arab ve Tâcu’l-Arus, Kur’andaki İlâf kelimesinin ahid, musalaha ve bunların şümulüne dâhil olup, istendiği zaman verilen beratlar manasına geldiği hususunda İbn Habible mutabakat halindedirler. Mamafih göreceğimiz üzere, bu kelime, komşu hükümdarlarla, Mekke asilleri arasında aktedilen anlaşmalara has isim olarak kullanılmaktadır. Bu mâna, bazı tarihçiler tarafından kelimenin eş mânası olan, İşam ve hattâ Uhûd kelimelerile daha fazla kuvvetlendirilmiştir. Bu kelimeler (İşam ve Uhûd) takviye, himaye, sözleşme mânalarına gelir.

BAHSEDİLEN ANLAŞMALARIN HİKÂYESİ

El-Yakubî (I, 280-282) bize der ki: Mekke Kureyslileri yoksulluk çekiyor ve tüccarlarının işleri Mekke şehrinin dışına çıkmıyordu. Bilhassa meşakkatli kıtlığın vahim bir hal aldığı senede, Hâşim Suriye’ye bir ticaret seyahatına çıktı. Kervan şefinin edası, misafirperverlik, cömertlik ve diğer faziletlerinin haberi imparatora kadar ulaştı. İmparatorecessüsünü tatmin etmek için, onu çağırdı, huzuruna kabul etti, sonra ona, memleketlerinin hasılatı olan, Hicaz’ın derileri ve Yemen’in kumaşlarını, Suriye’de satmaları için müsaade verdi. Hâşim dönüşte, Mekke’den Bizans topraklarına kadar uzanan yol üzerinde oturan muhtelif kabilelerle anlaşmalar yaptı. Yazar, Hâşim’in Habeşistan Necaşisi ile buna benzer bir anlaşma yaptığını ve Hâşim’in ölümünden sonra kardeşi Abd Şems’in, Habeşistan’a bu mevcut anlaşmayı yenilemek için gittiğini ilâve eder.

Munammağ (Lucknow, elyazma, s. 22-27, bab. Hâdisu’l-İlâf) adlı eserinde, İbn Hâbib, İbn Kalbî’den naklen, bu hususta bize daha çok malûmat veriyor. Hâşim ile imparator arasındaki konuşmayı anlatıyor. Bu konuşmada Mekkeli şef, muhatabına, Hicaz mamullerinin kendisi tarafından getirilmesi ve aradaki mutavassıtların

kalkmasile, satış fiyatlarında bir indirme olacağını söyledi (Fahuwa arhaşu alaykum). Hâşim, imparatorun müsaadesini elde ettikten sonra, Mekke'ye döndü. Orada büyük bir ticaret kervanı teşkil ederek Suriye'ye götürdü. Bu kaynağa göre Hâşim, ikinci seyahatinde Filistin'de Gazze'de öldü ve oraya gömüldü. Yazar, aynı gaye ile Hâşim'in kardeşi el-Muttalib'in Yemen'e seyahat edip, orada Radmân'da öldüğünü söyler. Pers imparatorundan müsaade alan, üçüncü kardeşleri Navfel, kervanları Irak'a sevk ediyordu. Navfel Irak'da Salman'da ölmüş ve oraya gömülmüş olmalıdır. Ancak dördüncü kardeşleri Abd-Şams, Habeşistan'a yaptığı müteadit kervan seyahatlerine rağmen, Mekke'de evinde ölebildi. Bu hususta şâir Matrûd el-Huzâ'îye, mersiyesinde bütün bunlardan bahseder.

"Salman'da bir mezar, bir mezar Radmân'da ve bir mezar Gazze'de; ve ölüde şu kişi ki, al-Hajûn yakınında Şanîyât tepeleri doğusunda."

Diğer taraftan İbn Sa'd (I/1, s. 43-46), birçok kaynaklara atfen bize bir hikâye nakleder; El-Kelbî'ye göre, büyük kardeşi al-Muttalib, Habeşistan Necaşisinden, Hâşim ise Suriye Heraklyusundan (dikkat, her ne kadar bu kelime Bizans imparatorlarının bir titri ise de), Navfal'de Irak Kirasından, karşılıklı olarak topraklarından kervanlarını sevk etmek müsaadesini aldılar. İbn 'Abbas'ın nakline göre, kışın kervanlar Yemene yazın ise Gazze ve hattâ Ankara'ya (Ancyre) kadar uzanıyorlardı. Daha ileride bu yazar, İmparatorun Hâşim'e sadece Kureyş kervanlarının Bizans topraklarında ticaretine müsaade değil, aynı zamanda Necaşi nezdinde, Mekkelilere Habeşistan topraklarında ticaret yapabilme müsaadesini istihsal için, ona bir tavsiye mektubu da verdiğini tasrih eder. Kaynağımız, Hâşim'in yol üzerinde ikamet eden kabilelerle anlaşmalar yaptığını, bu anlaşmalara göre Kureyşliler bu kabilelere ait olan ticaret mallarını, Bizans pazarlarına kadar naklederler ve elde edilen kârı bir masraf ve komisyon ücreti almadan onlara teslim ettiklerini ilâve eder. Bundan başka yazar, Bizans'ın müsaadesi üzerine, son seyahatinde Hâşim'in Filistin'de ani olarak ölmeden önce, Medineli genç bir dul ile evlendiğini ve ölümünden birkaç ay sonra oğlu Abdu'l-Muttalib doğduğunu tasrih eder.

Tarihçi Taberi (I, 1089), Hâşim'in, Suriye'de Bizans ve Gassani memurlarla anlaşmalar yaptığını, Hâşim'in kardeşi Abd-Şams'ın, Necaşi ile bir anlaşma yapmak üzere Habeşistan'a seyahat ettiğini, diğer kardeşi Nevfal'in, Pers imparatoruna, Pers ve Irak topraklarında ticaret müsaadesi alabilmek için, gittiğini, diğer kardeşleri el-Muttalib, Himyeri hükümdariyle anlaşmalar yapmak üzere Yemen'e gittiğini nakleder.

İbn Habîb'in, Kitabu'l-Munammağ'ında (s. 169-170) aynı mevzu üzerine "senelik iki seyahatın hikâyesi" adı altında ikinci bir bab vardır. Yine o, İbn Kelbî'den naklen, Kureyşliler her sene iki defa, kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye seyahata alışık idiler demektedir. Tedricen bu, onlara yorucu görünmeğe başladı (zengin olduklarından mı? yoksa başlıca ekâbirinin ihtiyarlıklarından mı?.) O zaman Tabalah ve Juraş sakinleri ve Yemen'in sahil mıntakasından bazıları, ticaret eşyasının Mekke'ye kadar naklini temin etmeye başladılar: Kara tüccarları (Mekke'nin güney-doğu banliyösü olan) el-Muhasşab'a ve deniz tüccarları da Cidde'ye kadar getiriyorlardı. Böylece Mekkeliler her sene iki seyahat yapmak zahmetinden kurtuldular. Fakat bir zaman geldi ki, onlar birbirini takip eden birçok seneler boyunca açlığa duçar olup bütün sermayeleri tükendi. O zaman Hâşim Suriye'ye seyahata çıktı. Oradan çok miktarda ekmeğin satın aldığı, Mekke'ye dönerek o ekmeği (zira uzun seyahat esnasında ekmeğin kurumuştur) sıcak çorba içinde yumuşattı. Mekkeliler bu hadiseyi tes'it ettiler.

Kardeşlerin anlaşmaları

Bu hadiselerden sonra asıl ismi Amr olan bu zata Hâşim (ki bu kelime küçük parçalar haline getiren mânâsınadır) ünvanını verdiler.

Kur'an müfessiri Nizamu'd-Din al-Kummî, (106 ncı sûrede) yukarıda zikri geçen deniz tüccarlarının hakikatte Habeşliler olduğunu ve Mekkelilerin merkeplerle Cidde limanına gidip, kendileri için bırakılmış olan erzakı naklettiklerini ilâve eder.

Daha sonraları bu Habeşistanlı tüccarlar, bizzat ithalât için faaliyetlerini Mekke'ye kadar götürüyor ve genişletiyorlardı. El-Balâzurî (Ensâb II, 425) ve İbn 'Abd-Rabbih (İkd II, 47) in naklettikleri küçük bir hadiseyi anlatalım, bir defa, bir kıtlık esnasında, Habeşistanlı tüccarlar Mekke'ye eşya taşıyorlardı, oradaki gençler, eşyayı derhal yağma ettiler. Bu hadise üzerine Kureyşliler, rabitanın ve bilhassa buna benzer ithalâtın kesilmesinden korktular. Necaşiye tarziye verdiler, kendilerini mazur göstermek hattâ iyi niyetlerini devam ettirmek için bazı rehineler sundular. Necaşi Ebû Yeksûm (yani Axoum sülâlesi kralı) bu rehinelere iyi muamele etti.

İbn Hişâm'da hususiyet arzeden birşey yoktur (s. 36-38, 87-89 ve 113-114): O, tarihi hülâsa ediyor ve bazı beyitler zikrediyor. Onun şârihi es-Suhaylî'ye gelince (I, 48, 94-97, 117) onda da bir şey yok, evvelce bildiğimiz ehemmiyetli şeylere daha fazla bir şey ilâve etmiyor. Mamafih işaret edelim ki, bu yazara göre (s. 48) müsa-denin istihsali ve kervanların korunması için izin veren Yemen hükümdarı değil, Mısır hükümdarıdır.

El-Belâzurî (Ensâb, I, 27, Hâşim) muhtasardır ve şöyle diyor: Hâşim, İşam'ı (himaye ve korumayı) Suriye ve diğer memleket hükümdarlarından aldı.

Nihayet el-Mas'udî (Murûc, III, 121-122) "Kurayşliler İlâf'ı hükümdarlardan istihsal ettiler ve bu kelime emniyet (amn) ile vasıflanır" demektedir. Sonra da, Ma'rûd el-Huza'iy'in mısralarını zikrediyor. Orada ahd kelimesi, aynı pakları işaret etmek için kullanılmıştır.

KRONOLOJİK VAZİYET VE HÜKÜMDARLARIN İSİMLERİNİN TESBİTİ

Biraz evvel gördüğümüz gibi, Peygamberin büyük dedesi Hâşime isnad edilen iktisadi-diplomatik faaliyetlerde, fikir birliği yapılmıştır. Kaynaklar bize, bu husustaki belirli tarihi vermiyorlar, fakat bunları tayin etmek çok zor değildir.

Peygamber sekiz yaşlarında iken dedesi Abdu'l-Muṭṭalib, öldü (İbn Hişâm, s. 108). Al-Belâzurî (Ensâb I, 36-37), 'Abdu'l-Muṭṭalib'in ölümüne taallük eden birçok rivayetleri topladı. O, öldüğü zaman: 82, 88 veya 110 yaşında idi, bu son rakkam el-Vâkidi'den sadır olur. İbn Habîb (Muḥabbar, s. 174) ve diğer bazı yazarlar onun ölümünün 140 yaşında olduğunu söylüyorlar, bu rakkam bize biraz mübağlâlı görülmektedir. Biz, kaynaklar tarafından umumiyetle kabul edilmiş olan 110 yaşını müdafaa ediyoruz. Zira kaynaklara göre 'Abdu'l-Muṭṭalib, ilerlemiş yaş dolayısıyla kör olmuştu (Ensâb, I, 37; Muḥabbar, s. 296).

Böylece 'Abdu'l-Muṭṭalib'in doğumu Milâdi 468, ölümü ise 578 senesine tesadüf eder (Peygamber 570 senesinde doğdu ve 8 yaşında iken dedesi öldü) ve biraz evvel gördüğümüz gibi, 'Abdu'l-Muṭṭalib, Bizans otoritelerile yapılan anlaşmadan takriben bir sene sonra doğmuştu. Bu da, anlaşma tarihinin 467 olduğunu tesbit eder.

Bahis konusu olan hükümdarlar kimlerdir ?

Bu tarih, Bizans'da 457 ile 474 seneleri arasında saltanat süren Léon I (büyük Léon) zamanına tesadüf eder. O, Afrika harplerile temayüz etmişti. Bu devirde Pers'lerle

olan münasebetleri sulh içindedir, tabii olarak memleket iktisadi faaliyetlerin bütün nevileriyle meşgul olmaktadır. Romalıların halefleri olan Bizanslılar, Mısır'ı işgal etmişlerdi ve rivayete göre ticari nakliyatı yavaş yavaş deniz yolları üzerine aktarmışlardı. Afrika harpleri, asker ve asker malzemesi nakletmekte, tabii olarak bütün deniz vasıtalarını kullanmayı icabettiriyordu. Yemen'in, Hindin ve umumiyetle şarkın o kadar aranılan mahsullerini elde etmek için kara ticaretinin de yeniden düşünülmüş olması ve Mekke'den geçen eski kervanların yeniden oradan geçirilmesi akla gelebilir.

Bizans'ın himayesi altında olan, Suriye'deki Gassani hükümdarlarına gelince, bu hadisenin muasırı olan hükümdarı tayin etmek biraz güçtür. Medenileşmiş ve tekâmül etmiş bir memleketle sıkı münasebetlerine rağmen, tarihçiliğe kalırsa, Yunan vesikalaları bize fazla bir şey öğretmiyorlar. Nöldeke'nin izahına gelince (Ghassanischn Fürsten aus dem Haus Gafna's, Berlin 1887 deki) bu âlim geniş malûmatına rağmen, bu nokta üzerindeki izahı karışık ve karanlıktır. İhtimal ki bahis konusu olan şahıs, Arabistan bedevilerinin kalabalık bir halde gittikleri Bostra (Busrâ) ve Gazzah pazarlarını kontrol eden Hâris'lerden (Arétas) biridir.

467 tarihinde İran'da İmparator Pérüz'a tesadüf edilir (Nöldeke ve Christensen'e göre 455-482 senelerinde, İbn Hâbib'e göre 459-484, el-Muhabbar, s. 361 v.d. senelerinde hükümdarlık etmiştir). Şu aşağıdaki kısım, hariçten yiyecek ithal edenlere karşı bu kiralın hüsnüniyetle hareket ettiğine dair bize malzeme verir.

“Onun saltanatı zamanında bir defa halk açlıktan çok ızdırab çekti, fakat hükümdar bunun hakkından geldi: devlet hazinelerinde bulunan her şeyi onlara dağıttı, vergi almaktan da imtina ederek, mümkün olan en iyi şekilde idare etti. Bu kıtlık seneleri esnasında yalnız bir kişi müstesna açlıktan hiç kimse ölmemişti. Diğer ravilere göre, bu kıtlık yedi sene arka arkaya devam etmiş, kanalların ve kaynakların suları azalmış, ağaçlar ve ormanlar kurumuş, dağlarda olduğu gibi ovalarda da ziraat ve nebatlar umumiyetle mahvolmuştu. Kuşlar ve vahşi hayvanlar açlıktan telef olmuşlar, ehli hayvanlar öylesine aç kalmışlar ki kimse onlara taşımak için bir yük vuramamıştı. Dicle'nin suyu azalmış, umumiyetle memleket sakinleri açlık, gıda noksanlığı, sefalet ve çeşitli zorluklar içinde kalmışlardı. Kiral (Pérüz) bütün tebasına arazi vergileri, her nüfus başına olan (cizye) vergiden, hususi vergiler (nâibah) ve angaryalardan muaf tuttuğunu yazdı. Gıda maddeleri bulma ve bunları temin etmede lüzumlu olan gayreti sarfetmelerini emretti. O başka bir yazı ile, gizlenmiş olan gıda maddelerinin ortaya çıkarılmasını, bu maddelerin halk arasında müsavi şekilde taksim edilmesini, müsavatın gözetilmesini, fakirlerle zenginler, yüksek sınıf ile aşağı sınıflar arasında fark gözetilmemesini onlardan istiyordu. Onlara, eğer bir şahıs açlıktan ölecek olursa, o ölünün bulunduğu yer, şehir ve köy halkını şiddetle cezalandıracağını haber veriyordu. Pérüz bu kıtlık senelerinde tebasını bu şekilde idare etti. Bu açlık zamanında “Ardşir Hurrâh va Fairüz” kazası mıntakasında bir şahıs müstesna hiç kimse açlıktan ölmedi: Sonra kiral Allah'a yönelerek ondan yağmur göndermesi için niyazda bulundu. Allah da dualarını kabul etti ve memlekette eskisi gibi tekrar sular bollaştı ve ağaçlar islâh edildiler (Eṭ-Ṭaberî, c. I, s. 871-874; Christensen, fransızca terc. s. 285-286).

Yemen hükümdarına gelince, burada vali olarak Kindeli büyük şef al-Hâris b. Amr (şâir İmreu'l-Kays b. Hujr'un büyük babası)a mâlik olan, hükümdar Tubba b. Hassan b. Tubba bahis konusudur. Eṭ-Ṭaberî (s. 881-882) bize, bu hususu şöyle anlatıyor: “O, cinler tarafından idlal edildikten sonra sapa sağlam geri döndü. O, remil (astrologie) ilmini en iyi bilen, zamanındaki âlimlerin en hakîmi, geçmiş ve gelecek olan

şeyler hakkında en çok malûmat veren kimse idi. O, Tubba ibn Hassan ibn Tubba ibn Malkikarib ibn Tubba el-Akrân namıyla hükümdar oldu. (Güney Arabistan'daki) Himyeriler ve Araplar ondan çok korkarlardı. O, al-Hâriş ibn Amr ibn Hujr al-Kindî adındaki yeğenini (kız kardeşinin oğlu) büyük bir orduya kumandan tayin ederek, Maad kabilelerinin memleketine, Hira şehrine ve civar mıntakalarına doğru gönderdi. İşte bu şahıs, Hira hükümdarı olan an-Nu'man ibn İmrei'l-Kays (İbn eş-Şakîka diye de isimlenir)ın memleketine gitti, onunla çarpıştı, onu ve ailesi efradından birçok kimseyi öldürdü, ordusunu hazimete uğrattı. Yalnız (kırılın oğlu) büyük el-Munzir ibn en-Nu'mân -ki annesi Nemr kabilesinden Mâ'us-Semâ idi- katliâmından kaçabildi. El-Munzir hanedanının saltanatı yıkıldı, mülkü el-Hâriş ibn Amr el-Kindî tarafından ele geçirildi". Bu şef uzun seneler hükümran oldu ve Suriye'deki Gassanileri elde etmek için oğullarını gönderdi. Olinder (The Kings of Kinda of the Family of 'Akil el-Murâr, Lund, 1927, p. 28) ondan bahsederken, kitabında aşağıdaki hususları zikreder. "Hartman'a (Arabische Frage, p. 497) ve yine 467 senesine ait bir kitabeden anlaşıldığına (bk. Glaser, Zwei Inschriften, p. 26) göre burada mevzubahsedilen Himyeri Prensi Şarahbil Ya'fur'un oğlu Şarahbil Yakkuf'dur." G. Ryckmans'ın (Les inscriptions du Yémen relevées Par M. Ahmed Fakrhy) adlı yazısında (in Muséon t. XLI, 3-4, 1938, p. 233) dahi Şarahbil Ya'fur mevzu bahsedilmektedir. Bu faraziye, Hadramuttaki Râbiyah'ın senelik panayırı esnasındaki hakikatle teyid edilmiş gibi oluyor. Şöyle ki "Kureyşliler, Benü Âkil el-Murâr'dan muhafızlar alıyordular, halbuki ziyaretçilerin geri kalanları (bakayası) Hadramutlu el-Mesrûk b. Wâil'in muhafızları tarafından sevk olunuyorlardı. Her iki kabilenin bedava olarak muhafızlar vermesi, Kureyşliler sayesinde, Benü Âkil el-Murâr'ın, diğer kabilelere karşı üstünlüğü sağlanıyordu (Muḥabbar, s. 267; el-Merzûkî, el-Azminah w'al-Amkinah, II, 165).

Habeşistan'a gelince, bu devirde büyük Axoumite sülâlesinin hükümran olduğunu biliyoruz, fakat bizi meşgul eden devirde bu kıralların tarihi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Daha sonraki bir devre münasebetlerine istinaden, Arap yazarları tarafından Habeşistan hakkında nakledilen hususlarda inanılmıyacak bir şey yoktur.

Şimdi biraz da yalnız es-Suhayli'nin bahsettiği Mısır'a gelelim. Eğer bir karışıklık ve müstensih hatası yoksa, orada bir Yunan valisi görmek lâzım gelir. Daha sonraki devirlerde, Mısır'ın hükûmet merkezine sık sık tüccar olarak gelen Mekkelilere rastlanır, fakat es-Suheylî'nin bize dediği gibi, bir Mısır hükümdarı mevzubahis değildir.

MEKKE'NİN TİCARET TEŞKİLÂTI

Mekke ekâbiri tarafından meydana getirilmiş olan bu geniş ve hayrette bırakan beynelmil el münasebetler zinciri, ne kadar takdir edilse azdır. Bu sahada, eski ananeler ve asırlık tecrübeler olmadan, bu münasebetler tahakkuk ettirilemezdi. Aktedilen münasebetler ve elde edilen beratlar, istikbali olmayan ölü bir harf olarak değil, bilâkis yaşayan bir hakikat olarak kalmıştır. Bu yoldaki şahadeti bize eski tarihçi İbn Kelbî, Arabistan'da, Arapların muntazaman gittikleri "Arap panayırlarını" anlattığı zaman vermiş oluyor (bk. İbn Habîb, Muḥabbar, s. 263-268; el-Merzûkî, el-Azminah, II, 161-168; el-Ya'qubî, Târîh I, 313-315). Buradan anlıyoruz ki, Mekkeliler, İran ve Bizans topraklarına gidiyorlar, orada memleketin tüccarlarından başka, Hindli, Çinli ve diğer milletlerden olanlara rastlıyorlardı. Arabistan etrafında, Filistin ve Güney Irak'ta bulunan bu panayırlar, her sene muayyen zamanlarda devamlı müessese halinde idi. Bu panayırlar, kuzeyde sene başında başlar, bunu takip eden aylarda doğuya, sonra güneye, senenin sonuna doğru batıya geçerdi. Bundan fazla olarak,

müessir bir muhafaza sistemi, kervancıların mallarını ve hayatlarını koruyordu. Arabistan'ın muhtelif muntakalarında emniyete ulaşmak için şüphesiz daha evvel diplomatik faaliyetlerin yerleşmesi lâzımdı. Buna ilâveten haram aylar (Eşhuru Hurum) müessesesi de bulunurdu. Bu müessese Mekke ve diğer Arap bölgeleri sakinlerinin senede iki defa, emniyetini temin ederdi : Biri üç ay müddetle devam eden büyük hac (el-Haccu'l-Ekber) ve diğeri bir ay müddetle devam eden küçük hac (el-Haccu'l-Aşğar veya el-Umra)dır. Bizzat Mekkelilere gelince, Başl müessesesi (bk. İbn Hişam, s. 66; Kamus, ş. b-s-l) onlara sekiz ay -zannımıza göre yukarıda zikri geçen dört aya ilâve edilince- yani bütün bir sene birbirinden müstakil muhtelif kabilelerin hâkimiyeti altında bulunan Arabistan'ın muhtelif kısımlarında seyahat için emniyet sağlanıyordu. İlk bazı Mekkeliler ailelere verilen bu imtiyaz, imtiyazlı ailelerin herhangi bir âzâsının örfi kanunlara göre verilen bir meblâ karşılığında, diğerlerinin kervanları yanında muhafız olarak gitmesi herkes için faydalı olabilirdi.

Allah tarafından, Mekke Kureyşlilerine nasıl zenginlik ve emniyet bahşedildiğini anlatan Kur'anın İlâf'a taallük eden 106 ncı sûresini bir defa daha hatırlayalım.

NETİCE

Bütün bunlardan, öyle zannediyoruz, şu neticeyi çıkarmağa hak kazanıyoruz. İslâmdan önce Arabistan, Peygamberin eseri olacak siyasi ittihadını yolunu hazırlayan, iktisad yönünden birleşik idi. Bu, Mekke Kureyşlilerinin coğrafi ve siyasi olduğu kadar etnik hududları da aşan başarılı diplomatik faaliyetlerini gösterir.

Bütün bu hikâyeleri reddetmede (inanmamakta) herkes serbestir. Fakat biz burada, şimdiye kadar dağılmış bir halde kalmış olan mevsuk malûmatı bir araya toplamaktan başka bir şey yapmadık. Vesikalar sırf mevhum hayallerin (fantazilerin) kurulmasından herhalde daha kıymetlidir. Bu Arap vesikalarında, bizim için bazı mübalâğalar varsa da, onlar hakiki bir esastan âri değillerdir.

İbn Hâbib'in (Kitâbu'l-Munammağ)ı ne tab edildiğinden ne de âlimler için görülmesi kolayca mümkün olmadığından, yukarıda zikri geçen kısımlardan iki tanesinin metinini aşağıya dercetmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

EL-İLÂF HABERİ (HADİSU'L-İLÂF)

İbn Kelbî, El-İlâf haberi hakkında şöyle diyor: Kureyşliler tüccar idi. Ticaretleri de Mekke dışına çıkmazdı. Onlara yabancı tacirler gelir, Kureyşliler onlardan satın alırlar, sonra aralarında alış veriş ederler ve Kureyşliler aldıklarını, etraflarında bulunan Araplara satarlardı. Onların bu ticareti, Hâşim ibn Abdi-Menâf'ın Şam'a varıp Bizans imparatoruna gitmesine kadar böylece devam etti. O günlerde Hâşim'in ismi Amr idi. O, her gün bir koyun keser, büyük çanaklarla tırid yaparak etrafındaki davet eder, beraberce yerlerdi. Kavmini koruyup gözetenlerin en iyisinin Hâşim olduğu kanaatında idiler. Hâşim, Kayser'e şöyle anlatıldı: Burada Kureyşten bir şahıs var ki o, ekmeği bol miktarda doğrar, üzerine çorba döker, bunlar üzerine et koyardı. Başkaları ise çorbayı küçük kaplara koyar, sonra onu ekmeğe katk ederlerdi. Bu bakımdan Amr, Hâşim ismile tesmiye edildi. Bunlar Kayser'e ulaşınca Kayser onu davet etti. Hâşimle görüşüp konuşunca hoşuna gitti. Kayser ona haber gönderir, o da ona gelirdi. Hâşim huzura girdiğinde Kayser'e şöyle dedi: "Ey hükümdar, benim bir kavmim var, onlar Arap tüccarlarıdır. Eğer onların ticaret yapması için müsaade verirsen, onlar kendi ticaretlerinden emin olurlar, sana, Hicaz'ın deri

Hicazda
deri

(Bas)

intiyaz

Hicazda
deri
...
...
...
...
...

ve elbiselerinin en iyilerini takdim edip, onları satarlar ve onlar size ucuza da mal olur". Bunun üzerine Kayser, onların eşrafından her kim bu işe teşebbüs ederse selâmette olmaları için, Hâşim'e müsaade verdi. El-İlâf, onların topraklarında anlaşma yapmaksızın emin olmak demektir. Bu hemen ancak, insanların emniyetidir. Bunun üzerine Kureyşliler, Bizanslılar için, derilerini yükleniyorlar, Bizanslılar da malın sermayesini ve kârlarını veriyorlardı. Böylece anlaşma (İlâf) Hâşim ile Şam arasında idi. Bu, Hâşim Mekke'ye en büyük şey ile gelinceye kadar devam etti. Bunun üzerine Kureyşliler büyük ticarete çıktılar. Hâşim, diğer Araplardan Kureyş için aldığı emanı ifa etmek için çıkıyor, Kureyşliler ile Arap eşrafı arasını cem ederek Şam'a girinceye kadar bu vazifeyi ifaya çalışıyordu. Böyle bir seferde Şam yakınındaki Gazze'de öldü.

Hâşim'in ölümünden sonra, Abdu Menâf'ın oğlu el-Muṭṭalib Yemen'e gitti. Kureyşin ticareti için, ora hükümdarlarından ahidler aldı. Mekke'ye ulaşınca kadar geçmiş olduğu yerlerdeki Araplardan da, Hâşim'in aldığı gibi emanlar alarak avdet etti. El-Muṭṭalib, Abdu Menâf'ın oğullarının en büyüğü idi. El-Feyd diye tesmiye edilirdi. El-Muṭṭalib Yemen'e dönerken Radmân denilen mevkide öldü.

Abdu Menâf'ın oğlu Abdu Şems, Habeş Melikine gitti, Kureyşin ticareti için müsaade aldı. Sonra Mekke'ye gelinceye kadar yol üzerinde bulunan Araplarla anlaşmalar yaptı. Abdu Şems Mekke'de öldü. el-Hacûn mezarlığına defnedildi. Abdu Şems, Hâşim'den daha büyüktü.

Abdu Menâf'ın oğlu Navfel, kardeşlerinin en küçüğü idi. O, Irak'a gitti, Kureyş tüccarları için Kısra'dan müsaade aldı. Mekke'ye dönünceye kadar geçeceği yerlerdeki Araplarla da anlaşmalar yaptı. Sonra Irak'a döndü ve Irak arazisindeki Selman mevkiinde öldü.

Abdu Menâf oğulları sayesinde, Allah, Kureyşin (kadru kıymetini) yükseltti. Arab, onlar gibi eli açık, âlim, akıllı ve iyi bir kimse görmedi. Onlar, yıldızların yıldızı idi...

İKİ GÖÇ HABERİ (HADİSU RİHLETEYN)

El-Kelbî şöyle diyor: Kureyş iki göçe alıştı, birincisi kışın Yemen'e, diğeri ise yazın Şam'a idi. Yorgunluk onlar üzerine şiddetleninceye kadar böyle devam ettiler. Yemen'in deniz sahilindeki ahali sayesinde, onların yiyecekleri bollaşdı. Sahil ahali denizden taşır, kara ehli ise bunları develerle naklederdi. Sahil ehli Cidde'ye boşaltır, kara ehli de el-Muhassab'a bırakırlardı. Mekkeliler de bunlardan istedikleri kadar alırlardı. Allah onların Yemen ve Şam'a iki göç yapmalarını kâfi gördü ve bunun üzerine "el-İlâf" sûresini inzal etti. "Allah onları korkudan emin kıldı" lâfzından murad, düşman ve cüzzam korkusu idi. Yer yüzünde hiçbir cüzzamlı Kureyş yoktur. Kureyşin yaz ve kış göçlerine ülfet etmesi adet olmuştu. Bu hal, geçen seneler boyunca Kureyşin mal toplamasına sebep oldu. Hâşim Şam'a gitti, çok miktarda ekmek aldı. Mekke'ye kâfi gelecek kadar ekmeği develere yükledi. Bu ekmekleri parçaladı, deve kesip pişirdi ve eti bu ekmekler üzerine döktü, Mekkelileri taamlandırdı ve doyurdu. Bu, onların hayatının başlangıcı idi.....